

Josip Antolović

GRADITELJI SUVREMENE TEOLOŠKE MISLI

Danas je teško razumjeti teologiju bez onih koji su današnju teologiju stvarali. U tu ćemo svrhu kroz ovu godinu u Obnovljenom životu donijeti nekoliko portreta suvremenih teologa. Ovaj puta smo izabrali Henrija de Lubaca.

Henri de Lubac

Francuski isusovac o. Henri de Lubac jedan je od onih značajnih teologa koji su se iskreno trudili da naviještanje Crkve u suvremenom svijetu učine što razumljivijim. Njegova je teologija susret vjere i svijeta i stoga je naišla na širok odjek i izvan Crkve, osobito među onima koji su u svijetu misli izvršili silan utjecaj na oblikovanje mentaliteta našeg vremena. Njegovo djelo *Catholicisme* čitao je sa zanimanjem i priličnom simpatijom i Albert Camus, najprije pobornik ideje apsurdna kao čovjekove situacije u svijetu i pisac koji je svojim romanima pokušavao naći izlaz za čovjeka te od apsurdna došao do pobunjenog čovjeka, pa dalje do solidarnosti kao spasonosnog odnosa među ljudima. I baš u ovome posljednjem naišao je u spomenutom djelu o. de Lubaca na ono što mu se svidjelo jer je o. de Lubac prikazao kršćanstvo, njegove istine i sadržaj kao nešto što je slično njegovoj solidarnosti. H. de Lubac, naime, prikazuje kršćanstvo kao socijalnu nauku koja želi pripomoći razvoju čovjeka ne samo kao pojedinca već i razvoju čitave ljudske zajednice. Dakako da on ne svodi kršćanstvo na neku sociologiju, no njegovu nauku prikazuje ne individuali-

stički kao da bi u prvom redu bilo u pitanju spasenje pojedinca već spasenje, otkupljenje i oslobođenje čitave ljudske zajednice. Ta kolektivna, zajedničarska crta de Lubacove kršćanske teologije bila je nešto što je i kod Camusa budilo zanimanje i simpatije. Šteta samo što je Camus poginuo mlad u automobilskoj nesreći kod Pariza g. 1960. Možda bi njegov duhovni razvoj došao i do stvarnog zblizenja ili bar dijaloga s kršćanstvom.

De Lubac je jedan od onih suvremenih teologa koji životno ispituje i posjeduje svu kršćansku tradiciju, a sve u želji da u njoj nađe što potpuniji odgovor na goruća pitanja koja muče današnjega čovjeka. On je okrenut prema prošlosti, ali zato da iz njezina bogatstva, sadržaja i iskustva služi sadašnjosti i budućnosti. To je njegova velika prednost, pa, rekao bih, i životna mudrost, koja ga je očuvala od one napasti da prekine s tradicijom kao s nečim dotrajalim, već da se njome okoristi za svoja osobna razmišljanja, a sve na dobro sadašnjega trenutka. Zbog toga nije ništa izgubio na svojoj originalnosti ni ugledu. Baš obratno, njegovo veliko poznavanje i citiranje filozofa antike, svetih otaca, srednjovjekovnih teologa i mistika, baš kao i velikih mislilaca novoga i najnovijeg vremena, pribavilo mu je velik autoritet i povjerenje.

I doista, o. de Lubac znalacki se kreće po djelima Nikole iz Chusa, Ivana od Križa, Bellarmina, Bérulla, Olieria, Pascala, Fénelona, Bossueta, De Maistra, Kierkegaarda, Möhlera, Newmana, Scheebena, Homjakova, Solovjeva, Péguya, Claudela, Blondela, Gilsona, Marcela, Mouniera, Sertilangesa, Maritaina, Teilharda de Chardina, Congara, Petersona, Gertrude von le Fort, Hansa Ursa von Balthasara, Guardinija, Przyvare, Berdjajeva i Bulgakova. Uz takvo obilje autora de Lubac zna u službi teološkog istraživanja iskoristiti i liturgiju, i kršćansku umjetnost, pa i pjesništvo, jer je duboko uvjeren da su i to oblici svjedočenja i proživljavanja kršćanske istine, znajući dobro: ako je sama istina u sebi i apsolutna, nisu isto tako apsolutni, neograničeni i savršeni naši ljudski izražaji i formulacije te istine. Oni uvijek mogu biti bolji, dublji, adekvatniji, sveobuhvatniji. De Lubac, svakako, nije ograničen duh koji je sklon apsolutiziranju onoga što nije apsolutno već samo relativno. Vjerujem da ga je i ta velika prednost, naime, velika širina pogleda učinila simpatičnim i duhovima izvan kršćanstva i zato nije čudo da je imao toliko prijatelja i u krugu istomišljenika i u krugu onih »qui croient ne pas croire«.

Život

Henri de Lubac rodio se 20. veljače 1896. u Cambraiu, u sjevernoj Francuskoj. Već u 17. godini života stupa u novicijat lionske provincije Družbe Isusove. Zajedno s njime to isto čini i August Valensin, koji će postati njegov veliki životni prijatelj, pa i pomoći mu da se već od početka ne bi zatvorio u neki duhovni ghetto, već i da bi se zdravo otvorio

svijetu i njegovim potrebama. Valensin je imao izvanredan dar uspostavljanja kontakta s ljudima. Kako je bio kao čovjek pun kršćanske nade i optimizma, znao je izgladivati suprotnosti i mišljenja, graditi mostove među ljudima. U tome je bio i veliki učitelj svome subratu i prijatelju de Lubacu.

Tek što je stupio na prag redovničkog života, morao je mladi de Lubac ostaviti tišinu novicijata i poći u vojnu službu u kojoj je proveo tri posljednje godine I. svjetskoga rata. Na svetkovinu Svih Svetih g. 1917. bio je teško ranjen u glavu i morao se podvrgnuti dugom liječenju. To vrijeme, kao i sve godine studija u Canterburyu, Jerseyu, Hastingsu i Lionu, posvetio je marljivu čitanju djela svetih otaca, osobito sv. Ireneja, zatim sv. Augustina, istočnih otaca i, napokon, sv. Tome Akvinca. To poznavanje patristike, kao i sv. Tome oplodit će kasnije sva njegova teološka djela.

G. 1927. de Lubac je zaređen za svećenika, a dvije godine kasnije počeo je njegov plodni profesorski i znanstveni rad. Predavao je najprije fundamentalnu teologiju i povijest religija na Teološkom fakultetu Lyon-Fourvière. Mogao je nesmetano predavati sve do g. 1942. kad su ga Nijemci zatvorili zbog njegove suradnje s pokretom otpora. Kao svećenik i teolog de Lubac je odmah shvatio što mu je činiti pošto su Nijemci okupirali Francusku. Ne pružati nasilan otpor, ali ni predavati se iluzionističkom »modus vivendi«, već pružati otpor druge vrste, duhovne, kao intelektualac. I to je činio različitim tečajevima, predavanjima i propovijedima.

Po završetku rata nastavio je predavanjima i znanstvenim radom u Lionu. No g. 1950. bio je pogođen enciklikom Pija XII. *Humani generis* pa mu je general o. Jansens savjetovao da više ne predaje. On je poslušao taj savjet i pokazao opet veličinu duha i ljubavi prema Crkvi, koja je postavila pitanje nad njegovom pravovjernošću. U to doba nastala je njegova knjiga *Méditation sur l'Église*, koja je pokazala koliko on iskreno ljubi Crkvu, za nju osjeća i živi. G. 1959. mogao je opet predavati, a postao je i počasni profesor i član Instituta i Akademije moralnih i političkih znanosti u Parizu. Za vrijeme 2. vat. sabora bio je uvažen saborski teolog, koji je mnogo pridonio stvaranju najvažnijih saborskih dokumenata.

Djela

Henri de Lubac je napisao i mnogo članaka po raznim stručnim revijama i samostalnih knjiga. U ovako sažetom prikazu nemoguće je navesti i proanalizirati sva njegova djela. Nužno se moramo ograničiti na najvažnija, pa i u njima samo na neke značajne misli.

Prvo veće djelo izdao je g. 1938. To je *Catholicisme*, knjiga koja je pobudila veliku pažnju, a prevedena je i na druge jezike. Tko se, naime, bavi ozbiljnim proučavanjem biti Božje milosti, taj se mora baviti i mišlju kako ona postaje povijesno shvatljiva. S time u vezi nameću se i pitanja o Crkvi: čemu njezino posredovanje na putu prema Bogu? Čemu

sakramenti? Yves Congar, drugi veliki suvremeni francuski teolog, želio je da na sva ta pitanja stručno odgovori baš Henri de Lubac, i to iz bogatstva svoga velikog poznavanja najstarije i najplodnije kršćanske tradicije. I tako je nastala njegova knjiga *Catholicisme*. U njoj je de Lubac prestao s isključivo institucionalnim shvaćanjem Crkve, koje se nakon Tridentskog sabora kao obrana protiv nekih tadašnjih zabluda odviše naglašavalo, a gubili su se s vida i drugi isto tako važni čionoci, koje će donekle naglasiti i enciklika Pija XII. *Mystici corporis Christi*, a još više Drugi vatikanski sabor sa svojom, uistinu, magistralnom naukom o Crkvi u dogmatskoj konstituciji *Lumen gentium*. De Lubac će u djelu *Catholicisme* usavršiti i shvaćanje sakramenata, koje su neki teolozi shvaćali odviše materijalno-mehanistički. Prema de Lubacu Crkva nije zatvoreni krug izabranika, već u nedogled otvorena zajednica svjedoka. Njezini sakramenti nisu samo individualni čini ili sredstva posvećenja već ispunjenje zajedništva. Bit je Crkve da je zajednica; iz te perspektive valja promatrati i tumačiti i sakramente. Sve te misli i zaključke autor nije izveo *a priori*, već *a posteriori*, iz bogate i nadasve važne teologije prvih stoljeća. Na kraju svoje knjige de Lubac navodi i neke najznačajnije tekstove koji bilo osvjetljaju, bilo potvrđuju njegove teološke izvode. Njih će prihvatiti i dalje razrađivati i Congar, zatim neki ekumenski centri kao npr. Chevetogne, pa neki istočnopравoslavni teolozi i napokon sam II. vatikanski sabor. Budući da je njegovo djelo utiralo put novim ili bolje rečeno izvornijim, prvim vjekovima sličnijim shvaćanjima, značilo je mnogo za razvoj teološke misli o Crkvi u našem stoljeću, koje mnogi nazivaju stoljećem Crkve.

O Crkvi je de Lubac napisao još ova djela: *Corpus mysticum* (g. 1944.), *Méditation sur l' Eglise* (1953.). U prvome naglašava da se Kristovo tijelo o kojem govori sv. Pavao i Kristovo tijelo koje je Crkva ne smije odviše brzo poistovjetiti sa samim Gospodinom Crkve. Crkva nije jednostavno, kako su to htjeli neki romantičari, u koje često spadamo i mi propovjednici, konferansijeri i davatelji duhovnih vježbi, »Krist koji dalje živi na zemlji«, »produženi Krist«. Važno je naglasiti da ona to nije na takav simplicistički način kako se znade shvaćati. Simplificiranje, kao i apsolutiziranje jednako je opasno. Izlaže se jednostranosti, koja može jednu istinu više zamračiti nego osvjetliti. Crkva najprije živi od tijela Kristova, a po tome sama postaje Kristovo tijelo. Prvo uvjetuje drugo. A koliko stvarno ima od prvoga u Crkvi? To je vrlo važno i sudbonosno pitanje. I u ovome izlaganju de Lubac se posve oslonio na velike teologe kršćanske starine, ali nije zanemario ni srednjovjekovne.

Ako Crkva ne živi od Kristova tijela, ona ne može ni postati njegovo tijelo. Misli o Crkvi grešnika razradili su dalje njegovi prijatelji Karl Rahner i Hans Urs von Balthasar. I tako je de Lubac opet bio plodonosan u tom smislu da je dao povoda daljnjem ekleziološkom istraživanju i poniranju u tajnu Crkve.

U *Méditation sur l' Eglise* de Lubac naglašava kako Crkva nije tu među nama zbog same sebe. »U njoj se događa susret duše s Kristom.« I

to mora biti. A ipak je daleko proširen dojam da »ljudi Crkve naviještaju same sebe. Posljedice su toga zbunjenost, otuđenje, pa čak i nepovjerenje, a ti osjećaji našim pozivima na povjerenje, poslušnost i djetinju odanost samo još rastu. Gdje se život Crkve iscrpljuje u službi same sebe ondje nastaje okus smrti, kaže Karl Barth. Svaki katolik mora mu u tome dati pravo.« U suglasnosti s kršćanskom tradicijom de Lubac ide još i dalje. Vidljiva će Crkva na ovoj zemlji s hijerarhijom svojih službi, svoga kulta i svojih sakramenata, kad dođe svršetak vremena, prestati i započet će vječna slava.

Te snažne i ozbiljne misli i razmišljanja o Crkvi utirale su put dvjema velikim istinama koje su toliko naglašene u nauci II. vatikanskog sabora. Ponajprije istini o Crkvi koja se mora neprestano obnavljati, reformirati, ispravljati, obraćati. I zato ne smije biti samodopadna, već ponizna i skromna, sposobna da služi. A zatim istini o Crkvi koja je na putu prema eshatonu, koja hodočasti prema vječnosti. Prema tome, njezina vidljivost, njezina hijerarhičnost, njezina sakramentalnost nije nešto konačno, već samo vremenito i zbog toga ne može imati apsolutnu vrijednost. Apsolutno je samo ono što prelazi sve granice prostora i vremena.

Sa svojim subratom, također odličnim teologom Jeanom Danièlouom, o. de Lubac osniva g. 1941. izdavački niz *Sources chrétiennes*, u kojem se izdaju djela svetih otaca. Niz nastavlja radom i dalje, a dosada izdanim djelima stekao je velik ugled i priznanje sa svih strana, a da se o neizrecivoj koristi takvog izdavačkog rada i ne govori.

G. 1941. de Lubac izdaje djelo *De la Connaissance de Dieu*. U njemu kaže: onaj tko neprestano traži Boga — pod ovom ili pod onom predodžbom — već ga je našao. Nitko ga, dakle, ne traži uzalud. Bog se objavljuje onima koji ga iskreno traže. I u tome djelu de Lubac je snažno naglasio i teološki obrazložio dvije misli koje su i danas vrlo aktualne, a možemo reći da će to uvijek i biti. Prva je misao da je Bog tajna koju neće prozreti nijedan teolog i nad kojom Crkva nikad ne može raspolagati. Nije to nova misao. Čini se da ju je i te kako osjećao i u svojim djelima obrađivao veliki Augustin, a za njim i svi najveći duhovi kršćanstva. Usudio bih se ustvrditi: što je netko bio veći duh, to više je naslućivao da je Bog najveća i najneispitljivija tajna pred kojom se valja u strahopočitanju pokloniti. Mali pak, sićušni, plitki duhovi misle da im je o Bogu sve poznato i da su njihove riječi i pojmovi gotovo adekvatni izražaj stvarnosti koju izražavaju. Vjerujem da je naglašavanjem Boga kao tajne o. de Lubac mogao samo imponirati velikim francuskim intelektualcima i da Henri Fesquet, vodeći novinar Francuske, nije zbog njega morao napisati u svojoj knjizi *Le Catholicisme religion de demain?* poglavlje o Bogu, u kojem se jetko obara na one što misle da imaju najtočniji pojam o Bogu, a često je taj pojam prije karikatura nego prava stvarnost Boga. Fesquet misli ipak da smo u povijesti religiozne misli došli do kraja dugoga tunela i da će Bog XXI. stoljeća biti stoga još slavniji. Tome sjaju pridonijet će svoj obol teološki radovi kao što je ovaj o. de Lubaca.

Druga je misao koju de Lubac u istom djelu o Bogu naglašava da je čovjek tražilac Boga koji u svome razmišljanju nikad neće doći do konačnog zaključka i koji svoje pravo mišljenje nikad neće moći potpuno izreći riječima. Stoga se s pravom i postavlja pitanje da li, uistinu, ima stvarnih nevjernika ili samo takvih koji zbog ovog ili onog razloga misle da ne mogu vjerovati. »Bog intelekta i Bog savjesti, Bog objave i Bog razuma, Bog prirode i Bog povijesti, Bog društvene predaje i Bog osamljene refleksije — kakve li suprotnosti i kakva li jedinstva! Ti jedini Bog s mnoštvom vidika, ti Bog svih! K tebi nije zatvoren nijedan prilaz. Nad nijednim nemam pravo postaviti anatemu. Mnogi su vani kojima se čini da su nutra, a mnogi su unutra mada im se čini da su vani! Origenova i Augustinova je riječ za sva vremena suvremena. I što vrijedi za pripadnost Crkvi to bez sumnje ništa manje vrijedi i za vjeru u Boga. Može biti netko ateist dok ispovijeda vjeru u Boga i može biti vjernik dok se označuje kao ateist.«

Kako snažne misli, koje i nas vjernike moraju potaknuti na ozbiljno razmišljanje i nastojanje da svoju vjeru u Boga što više pročistimo od svega onoga što Bog nije! Paradoks, ali ga je ipak izrekla Židovka Simone Weil, koja je vjerovala u Isusa Krista: »Od dva čovjeka koji nemaju nikakvo iskustvo o Bogu možda mu je bliži onaj koji ga niječe.« Nemojmo se svemu tome čuditi, već se radije zamislimo u ono što su nam rekli biskupi, sakupljeni u Duhu Svetom na II. vatikanskom saboru, govoreći o ateizmu, toj vrlo ozbiljnoj pojavi našega vremena: »Ne malu ulogu za postanak ateizma mogu imati vjernici, ukoliko treba reći da oni zanemarivanjem vjerskog odgoja ili netočnim i pogrešnim izlaganjem nauke ili također nedostacima svoga religioznog, moralnog i socijalnog života prije sakrivaju pravo lice Boga i religije negoli ga otkrivaju« (*Gaudium et spes*, broj 19.).

U djelu *Paradoksi življene vjere* de Lubac nam je dao najbolji savjet kako ćemo stvarno i istinski pripadati Bogu. »Bog je ljubav, kaže sv. Ivan. Tko, dakle, stvarno ima ljubav, taj pripada Bogu.«

Sudjelujući predavanjima u pokretu otpora, de Lubac se susreo i s komunistima, pa onda i s iskustvom humanističkog ateizma u posve konkretnim slučajevima. To mu je dalo povoda za pisanje knjige *Le drame de l'humanisme athée et Proudhon et le Christianisme*. U njima se pozabavio Proudhonom, Feuerbachom, Marxom i drugim ateistima XIX. stoljeća. Iako je taj posao činio malen odsječak njegova života, on je u njemu bio jedan od prvih, pa i od veoma rijetkih katoličkih teologa koji su tome humanizmu pristupili s poštenim osvrtom i na taj način započeli dijalog sa suvremenim ateizmom, koji će kasnije u enciklici *Ecclesiam suam* svojim ugledom potvrditi i Pavao VI., osnivač posebnog tajništva za dijalog s ateistima. I na tom je području, dakle, de Lubac izvršio pionirski posao, koji će se kasnije proširiti i dovesti do susreta s ateističkim humanizmom.

De Lubacov profesor o. Josip Huby, poznati egzeget, potaknuo ga je na znanstveno proučavanje teološkog traktata o milosti. Kako je bio

talentiran, pa i vrlo marljiv, taj rad je poprimio velike razmjere. Proučivši milost u djelima svetih otaca, prešao je i na ona razdoblja u kojima u odnosu prema Božjoj milosti vlada više nesigurnost i tjeskoba negoli vjerničko pouzdanje. To je razdoblje janzenizma, koje je svojim shvaćanjima udarilo snažan pečat katolicizmu u Francuskoj sve do XX. stoljeća. De Lubac je proučavao problem milosti puna tri desetljeća, a plod toga rada sazeo je u djelu *Surnaturel*, izdanom prvi put g. 1946., a zatim u dva sveska g. 1965. drugi put. Drugo izdanje je prošireno i nadopunjeno novim materijalom, a autor se mogao poslužiti i dostignućima drugih teologa, osobito Karla Rahnera.

»Čista« narav ili stanje čiste naravi samo je teoretski pojam. Konkretno postojeći i živeći čovjek, bio kršćanin ili ne, ne pojavljuje se nikad kao »čista« narav. On uvijek stoji pod zakonom milosti, koja nije znak nekih preodabranika, već se nudi svim ljudima bez razlike i bez iznimke. Ali prihvaćanje te Božje milosti opet je moguće samo po samoj milosti, a ne i po ljudskoj zaslužnoj autonomiji. Takvo suvereno naglašavanje Božje milosti moralo je pogoditi ono protureformatorsko shvaćanje koje je u povijesti dogme nešto novijeg datuma, te koje govori o čovjeku kao Božjem partneru. U tu nauku posegnuo je i papa Pio XII. enciklikom *Humani generis*, upozorivši na tridentske definicije o milosti. De Lubac, sigurno, nije shvaćao milost u protestantskom smislu, već više u tomističkom, koje naglašava da uspješnost milosti dolazi od samoga Boga.

Zahvat crkvenog učiteljstva dao je povoda daljnjem i još temeljitijem proučavanju toga problema na koji se dao i de Lubac pa je plod toga gotovo 20-godišnjega rada bilo drugo prošireno izdanje istoga djela *Surnaturel*.

De Lubac se marom i zanosom istraživača dao i na proučavanje hermeneutskih načela starocrkvene egzegeze. Tako su nastala djela *Histoire et Esprit* (1950) i *Exégèse médiévale* u 4 sveska (1959—1964). U njima je riječ o duhovnom smislu Svetoga pisma te kako je slijedeći svete oce srednji vijek čitao Bibliju. Za razliku od Nijemaca, de Lubac ne drži mnogo do jezičnoga razglabanja svetopisamskoga teksta. Njemu je kao teologu mnogo važnije prodrijeti u duhovni smisao Božje poruke, a to se ne postiže sasvim naravnim tumačenjem kao da bi se radilo o bilo kojem ljudskom tekstu. Isto tako on mnogo ne drži do različitih egzegetskih hipoteza, koje su se namnožile u naše dane. I njemu je jasna povjesnost Svetoga pisma, ali on promatra onu tajanstvenu nit koja je ostala čitava i neprekinuta kroz sve teološke i biblicističke rasprave i razna shvaćanja. Ta nit sadržava zajedničku vjeru kršćanstva.

Herbert Vorgrimler kaže da su ta de Lubacova djela o Svetom pismu tuda njemačkom čitatelju. Meni se čini da je to, svakako, samo na štetu čitateljstva, jer se na taj način lakše upada u racionalizam. Bibliju ne možemo ispravno shvatiti samo na temelju nje same, na temelju analiziranja i egzegetiranja bilo kakve vrste pojedinih biblijskih tekstova. Potreban je i drugi element: tradicija. Ako se ona zanemari, šteta je prego-

lema. Zato mislim da su baš ta de Lubacova djela danas u nekim teološkim krugovima potrebna protuteža opet odviše naglašenom principu »sola Scriptura«, koji je, hoćemo ili nećemo, ipak protestantski.

Sa sebi svojstvenom otvorenošću de Lubac se dao i na studij nekršćanskih religija, osobito budizma. Tako je nastalo njegovo veliko djelo u dva sveska *Aspects du Bouddhisme* (1951—1955.).

Posljednjih godina (neki misle da je to šteta) de Lubac je posvetio mnogo vremena proučavanju Teilharda de Chardina. G. 1962. izdao je knjigu *La pensée religieuse du P. Teilhard de Chardin*, g. 1964. *La prière du P. Teilhard de Chardin*, g. 1964. *Blondel et Teilhard de Chardin*. Učinio je to iz pijeteta i prijateljstva prema njemu, jer ih je vezalo duboko prijateljstvo od g. 1921. pa sve do Teilhardove smrti. De Lubac je dug prijateljstva platio i drugim svojim prijateljima. Izdao je u 7 svezaka spise o Valensina, pa u 6 svezaka spise Yvesa de Montcheuilisa i napokon 10 svezaka korespondencije Teilharda de Chardina. Sve to odaje plemenitu dušu, koja nije zaokupljena isključivo svojim osobnim teološkim radom, već je našla i žrtvovala dragocjenog vremena i za radove svojih prijatelja. Tu je de Lubac dokazao vjeru da se ljubavlju najbolje i najsigurnije dolazi do Boga i pripada Bogu.

Životno djelo o. de Lubaca doista je veliko. Ono je u mnogočemu utrlo nove putove i otvorilo nove vidike. Teolog koji želi proučavati Crkvu, milost, sakramente, spoznanje Boga, kršćansku tradiciju, pa čak i velike nekršćanske religije, ne može bez štete proći mimo njega. De Lubacov teološki rad stvarno obilježuje jednu epohu koja još nije zaključena. Šteta je što nemamo baš nijednoga njegova djela u hrvatskom prijevodu. On ide u velikane čija se djela isplati čitati i proučavati.

Literatura

GISBERT KRANZ, *Europas christliche Literatur von 1500 bis heute*, str. 385—386.

Tendenzen der Theologie im 20. Jahrhundert. Eine Geschichte in Porträts, herausgegeben von HANS JÜRGEN SCHULTZ, HERBERT VORGRIMMER, HENRI DE LUBAC, str. 416—429.